

TÁRNOK ATTILA

NIGÉRIA ANGOL NYELVŰ REGÉNYIRODALMA

Wole Soyinka

■ Nyugat-Afrika talán három legjelentősebb irodalmi alakja, Wole Soyinka, Chinua Achebe és Ben Okri egyaránt Nigériából származik. Soyinka regényei kevésbé jelentősek, mint költészeti és különösen drámai művei. 1986-ban irodalmi Nobel-díjjal jutalmazták, részben a kulturális közéletben vállalt politikai elkötelezettsége elismeréseként (többször bebörtönözték nézetei miatt), és talán kevésbé az irodalom terén elért eredményeiért. Sokoldalú személyiség, de minthogy elsősorban költő, drámaíró és esszéista, regényei, az *Interpreters* (1965) és *A Season of Anomy* (1973) kevésbé kiemelkedőek. 2021-ben, csaknem ötven évvel legutóbbi regényét követően, új kötettel jelentkezett, *Chronicles from the Land of the Happiest People on Earth*. A regény Armah korrupciót leíró, feltáró társadalomkritikájához hasonlítható, amennyiben alapvetően satirikus társadalomrajz egy gyilkossági nyomozás kereteibe burkoltan. *A Season of Anomy* (magyarul *A fékevesztettség évada*) egy rituális gyilkosság részletes leírása. A kegyetlen törzsi mérszárlás szentánúja a főszereplő Ofeyi és zenész barátja, Zaccheus. A harcosok egy csoportja hajtóvadászatot indít, és meggyilkolja az ellenséges törzs egyik tagját, testét megcsonkítják, a holttest nemi szervét a szájába tömködi. Nem a törzsi hadviselésben talán valóban előforduló kegyetlenkedés hitelessége kelt kételyeket az olvasóban, hanem a jelenetek mesterkélt színrevitele. Míg a hajsza minden bizonnyal egy többhektáros erdőben zajlik, a tényleges gyilkossági jelenetet, szinte filmes közhelyként, egy teljesen kihalt autóra és épp Zaccheus fényezőre elé „tereli” a szerző, talán csak azért, hogy a szemtanúk és az olvasó tisztábban, éleesebben lássa. Akárcsak Udomo rituális kivégzése Peter Abrahams regényének végén, a mérszárlás jelenete itt is csak a sokk hatását szolgálja.

Ofeyi az elrabolt Iriyise után kutatva, földi pokoljárása során pantomimszerű karakterek viaszbáb figuráival találkozik: egy „patológia” bugyrában serpenyőkön tárolt levágott fejekkel, egy erdei remeteség bugyrában politikai száműzöttekkel és más egyéb fantazmagóriákban leprásokkal, őrütekkel, halálraítéltekkel. Dante pokoljárásához képest ez az ámokfutás, egyéb hiányosságai mellett, cinikus és földhözragadt: Iriyise reklámkampányokban szereplő táncos-előadóművész, Ofeyi pedig a közös vállalkozás fiatal marketingmenedzsere. A szereposztás számalmasan bárgyú.

A *Wreath for Udomo* című Abrahams-regényhez hasonlóan a *Season of Anomy* cselekményének sok mozzanata kimódolt és véletlenszerű részletek egybeesése. A biafrai véres háború közepette Ofeyi összefut egy régi ismerősével az ellenséges területek egyik elhagyatott városában, egy lánnyal, akivel csak futólag találkozott egy angliai repülőtéren, és lássunk csodát, a lány történetesen annak az orvosnak a nővére, aki átkíséri őket a „patológia” bugyrán. Hasonlóan valóságidegen, ahogy Ofeyi az ellenséges területeken elterülő sűrű-sötét erdő közepén találkozik Pa Ahimével, az aiyerói falusi pappal, miként a fogdából történt menekülésük is véletlenszerű és hiteltelen realizmus. Soyinka nyelvezete kifinomult és költői, ám jöllehet elsősorban drámaíró, ez a regénye épp dramaturgiai szempontból, tovább-

bá a morális, filozófiai mondanivaló megformáltsága tekintetében messze elmarad Dante zsenialitása mögött.

Chinua Achebe

■ Chinua Achebét mindenekelőtt az jellemzi, amit Gakwandi anglofón afrikai irodalomként kategorizált.¹ Korai regényírói pályafutása nyolc évet ölel fel; 1958 és 1966 között négy regénye jelent meg: *Things Fall Apart* (1958), *No Longer At Ease* (1960), *Arrow of God* (1964) és *A Man of the People* (1966). Ezt a korai, termékeny időszakot két évtizednyi csend követte; a következő és egyben utolsó, Booker-díjra jelölt regénye, *Anthills of the Savannah* 1987-ben jelent meg.

Korai regényei sorozatot alkotnak, mindegyik Nigéria történelmének egy-egy időszakát mutatja be. A *Things Fall Apart* (Széthulló világ) helyszíne egy ibó falu az 1890-es években, a hagyományos törzsi berendezkedés és a brit gyarmatosítás közötti első összecsapások idején. A *No Longer At Ease* (Örökké nyugtalanul) Nigériát az 1950-es években ábrázolja, közvetlenül a függetlenség kivívása előtt, amikor a tanult afrikaiak kezdtek kormányzati pozíciókba kerülni, ám angliai vagy amerikai látogatásaik után hazatérve régi, hagyományos életmódjukat egyre idegenebbnek látják, és szülőhazájuk életrendjébe történő visszailleszkedésük nehézségekbe ütközik. Az *Arrow of God* a 20. század elején játszódik, amikor a brit gyarmati uralom egyszerre durva valósággá vált, míg végül *A Man of the People* (A nép fia) a mai független Nigéria kiábrándultságáról beszél. Második regénye megtöri a másik három időrendi sorrendjét, de „Achebe egy beszélgetésben elmondta, hogy a kezdetektől fogva tudatosan tervezte a tetralógiát, azonban az írás aktusa során egyszerűen átrendezte fejben a feladatok sorrendjét.”²

Achebe központi mondanivalója mindig a Nyugat tolatkodó térhódítása következtében széteső hagyományos társadalom bemutatása. Ez a téma novelláiban is visszatér. *The Dead Men's Path* (A holtak ösvénye) című elbeszélésében a főszereplő, egy túlságosan lelkes, angol missziós iskolákban végzett fiatal tanár, friss kinevezését követően, hogy a hagyományos törzsi gondolkodást a tanulók körében felülírja, lezár egy gyalogösvényt az iskolaépületek között, mert úgy hiszi, a külső körülmények átrendezése belső, gondolkodásbeli változásokat is előidézik majd. Ám a lezárt ösvényt a falubeliek hite szerint az elhunytak és az újszülöttek szellemei arra használják, hogy elhagyják, illetve megérkezzenek a falu közösségébe. Az ösvény lezárását követő napokban egy nő belehal a szülésbe. Az eset nyilvánvaló bonyodalmakhoz és a főszereplő, a fiatal igazgató valószínű bukásához vezet, mert buzgalmában, hogy a hagyományos hiedelmeket új, nyugati értékekkel cserélje fel, átlépett egy vörös vonalat. A következőkben, a bukás kizárólag a főszereplőt sújtja, az új rendszer, a gyarmatosítási kísérletek összességében intakt módon fennmaradnak. Ugyanezt a témát dolgozza fel Achebe első és harmadik regénye.

Obierika, a *Things Fall Apart* egyik mellékszereplője így összegzi a falu általános nézeteit: „A fehér ember nagyon okos. Csendesén és békésen jött a vallásával. Jót mulattunk az ostobaságán, és megengedtük neki, hogy maradjon. Most megnyerte testvéreinket, és a klánunk többé nem tud egységként viselkedni. Azokra a kötelekekre illesztette a kést, amelyek összetartottak minket, és most szétestünk.”³ Okonkwo, a főszereplő képviseli a regényben a hagyományos társadalom értékeit. Erős és mozgékony, időnként agresszív is, lélekben igazi harcos, és a klánban címek megszerzésére törekszik. Egy szomszédos faluból valaki meggyilkol egy umuofiai nőt, amiért váltságdíjat kell fizetniük egy szűz és egy tizenöt éves fiú személyével. A szűz annak a férfinak az új felesége lesz, akinek a feleségét meggyilkolták, míg Okonkwo, Umuofia főnöke gyakorolhat felügyeleti jogot a fiú felett. Három évvel később a falu tanácsa úgy dönt, hogy a fiút a harci hagyományoknak megfelelően meg kell ölni. Okonkwo, aki az évek során megszerette a fiút, nem akarja kimutatni kötődésének „nőies” érzéseit, ezért a feladatot éjszaka

hajtja végre, hazatérőben egy pálmaborcsapolási útról. Később Okonkwo fegyvere véletlenül elsül egy temetési szertartás közben, és megöl egy rokon fiút. A büntetés: Okonkwót hét évre száműzik a faluból. Száműzetése során érkezik meg a fehér ember a környékre, és olyan erős hatást tesz az umuofiai társadalomra, hogy visszatérése után Okonkwo az eredeti hagyományok egyetlen őrzője marad. „A fehér ember jelenlétének első megnyilvánulása katonai ereje: egy misszionárius meggyilkolásáért megtorlásul az egész falu fizet, Abame teljes lakosságát megölik. A fehér ember nemcsak vallását hozta magával, hanem egy könyörtelesen hatékony rendfenntartó uralmat is.”⁴ Okonkwo képtelen alkalmazkodni a diplomácia új rendjéhez: részt vesz egy gyűlésen, ahol a klán a küszöbönálló feladatokról hivatott dönteni, ám magával hozza bozóttségét, amit utóbb már nem szokás. Amikor egy hírnök félbeszakítja a gyűlést, Okonkwo hirtelen haragból megöli, de azonnal rájön, mennyire hiábavaló győzködni a klánt, hogy harcoljon a fehér ember ellen. Felismeri, hogy az ő ideje lejárt, és kiábrándultságában öngyilkos lesz. Halála a hagyományos értékek felbomlását jelképezi, áldozat a falu fennmaradásáért, hisz a falu csak régi értékeinek átalakulásával maradhat fenn, azonban a falu, legalábbis abban a formájában, amelyben egykor létezett, széthullott. Ahogy John Powey megjegyzi, „az erkölcsi kérdések személyes konfrontációba torkolltak, mert a gyűlöletet nem lehetséges elvont elvekre összpontosítani”.⁵

Achebe a regény címét William Butler Yeats verséből kölcsönözte. A vers, *Second Coming (A második eljövétel)*, és ekként a regény címe is, két világnézet összeütközésére utal, Yeats történelemszemlélete ciklikus fejlődéselmélet. Nyilvánvaló, hogy az umuofiai társadalom ciklikus mintákban látta saját múltját, míg a gyarmati hódítás a haladásban való hittel igazolja magát. „Az egykor magára büszke és stabil törzsi társadalmat egy külső, erkölcsileg akár alacsonyabb rendű, de gazdaságilag és technológiailag felsőbbrendű erő érkezése teszi tönkre.”⁶ A körzeti megbízott értékelése a regény végén történt eseményekről ijesztően cinikus. Azt tervezi, hogy könyvet ír a gyarmati ügyekben szerzett tapasztalatairól. „Érdekes olvasmány lenne ennek az embernek a története, aki megölt egy hírnököt, majd felakasztotta magát. Szinte egy egész fejezetet lehetne írni róla. Ha nem is egy teljes fejezetet, de egy erős bekezdésnyit mindenképpen.”⁷

Mivel a *Things Fall Apart* azonnali nemzetközi elismerést hozott, elkerülhetetlen lehetett Achebe számára, hogy visszatérjen a témához az *Arrow of God* című regényében. Itt Ezeulu, az öreg pap képviseli a hagyományos értékrendet. Úgy határozza meg a jamgyökér, a falu létfontosságú táplálékának betakarítási időpontját, hogy megfigyeli az évszak első újholdját, majd három követő újhold alkalmával három-három szent jamfalatot elfogyaszt. Csak ezután kerülhet sor az új jam ünnepére, amelynek meg kell előznie a betakarítást. Winterbottom kapitány, a körzeti tiszt azonban akaratlanul befolyásolja az ünnepélyes események sorrendjét: minden magarázat nélkül meghívja Ezeulut a Kormánydombra, mert ki akarja nevezni a falu legfőbb főnökévé. Amikor Ezeulu nem hajlandó elmenni, erőszakkal elfogják, és két hónapig fogva tartják. Hazatérése után a következő újholdkor nem hajlandó egynél több jamgyökert elfogyasztani, emiatt az ünnep és az aratás kezdete kitolódik. Az új termés a földben fonnyadozik, miközben a régi készlet fogyóban, és a falubelieknek éhezést kell elszenvedniük. Egy rituális szertartás során Ezeulu fia meghal, ezt az eseményt a falu istenük büntetéseként értelmezi. A keresztény misszionárius felhívja a figyelmüket, hogy Krisztus is biztosítani tudja az aratáshoz szükséges védelmet, csak az áldását kell kérni a termésre.

Ezeulu és Okonkwo bukása némileg eltér a *Holtak ösvényében* megismert, túlságosan buzgó fiatal tanár bukásától. Mindhárom történet a két világnézet összeütközése miatt kudarcot vallott főszereplő tragikus sorsát mutatja be, de míg a lelkes tanító veresége a falusiak erkölcsi győzelméhez és a hagyományos értékek legalább átmeneti fennmaradásához vezet, addig a regénybeli szereplők mindannyi-

an tragikus hősök, hisz mindkét regény a hagyományos társadalom egy erősebb gyarmati hatalom térhódítása következményeként elkerülhetetlen felbomlását ábrázolja. Achebe kerüli a szentimentális vagy nosztalgikus hangot; a hősei iránti igaz rokonszenv – akárcsak az ókori görög tragédiákban – abból fakad, hogy épp az az erős erkölcsi értékeket képviselő személy érdemli ki együttérzésünket, akit végül egy kulturális (ami itt több, mint pusztán politikai) idegen erő győz le. A vereség ily módon nem egyszerűen egy befolyásos törzsi vezető tragikus bukása, hanem egy hitrendszer, a törzsi vezető által hősiesen képviselt értékek és életforma totális veresége.

Egy leeds-i konferencián Achebe szerény elvárásokat fogalmazott meg művei fogadtatásával kapcsolatban: „Ha regényeim (különösen azok, amelyek népünk múltját jelenítik meg) csupán arra hívnák fel olvasóim figyelmét, hogy »tökéletlen« történelmük nem a barbárság hosszú éjszakája volt, amelyből az Isten nevében cselekvő korai európai telepesek kiszabadították őket, már elégedett lennék.”⁸ Achebe itt arra a téves szemléletre utal, amely civilizálatlan, sőtét kontinensként tekint Afrikára. Afrika törzsi társadalmi sok évszázados történelmük során képesek voltak belső és külső konfliktusaikat a hagyományos magatartási módok alkalmazásával megoldani. Módszereik, mint a hadviselés, a rituális szertartások, az áldozatok, a közösség öntisztulása vagy a törzsi szervezeti minták megőrzése és átrendezése, generációkon át sikeresnek és fenntarthatónak bizonyultak. A fehér ember érkezésével azonban a kialakuló új világrend kihívásait az ősi minták többé már nem kezelhetik eredményesen.

Bruce King meglátása szerint Achebe „a hagyományos kulturális berendezkedés fokozatos átrendeződését mutatja be, mígnem a társadalom teljességgel elveszíti hatékonyságát. Am a modern Nigéria számos problémája a törzsi szokásokban és értékrendben gyökerezik”.⁹ Ez a nézőpont azt sugallja, mintha a nigériai társadalomnak már eleve reformokra lett volna szüksége, és a megoldás csakis a nyugati társadalmi struktúrák bevezetésében rejlene, továbbá mintha a reformtörekvések a törzsek kezdeményezéséből fakadtak volna. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a törzsi társadalmak sikeresen működtek a történelmi folyamatok ciklikus mintáira támaszkodva a fehér ember és a haladásról alkotott nyugati elképzelések előtt. Éppen ellenkezőleg, a nyugati társadalmi struktúrák bevezetésével kezdtek a hagyományos társadalmak nem megfelelően működni. Az ellentmondások abból fakadtak, hogy az új szemléletet tükröző napi politikai magatartás idegen a hagyományos társadalmi keretek között. Az ilyen irányú próbálkozások hiábavalóságát szemlélteti Achebe utolsó regénye, *Anthills of the Savannah* (1987).

Bár a regényt Booker-díjra jelölték, és Achebe huszonegy éves hallgatása okán megkülönböztetett figyelem övezte, nem váltja be a szerző Leedsben kifejezett szerény reményeit. Nem reflektál a múlt elveszett értékeire, és nem foglal állást se a hagyományos, se a modern értékrend mellett. Elewa nagybátyját, aki a regény végén a névadó ünnepséggel igyekszik feleleveníteni a régi szokásokat, igazából jobban érdeklik a felkínált italok, mint a szertartás hitelessége. Ikem és Chris a diktátor „Öexcellenciájának” alázatos szolgálói, gyerekként a diktátor iskolatársai voltak. Mindketten szolgálói szerepet töltenek be egy olyan rendszerben, amellyel nem értenek egyet, és mindketten alávetik magukat egy zsarnoknak, akit nem tisztelnek. Motivációjuk tipikus rangkórság: Chris információs miniszter, Ikem egy fontos országos lap főszerkesztője. F. Odun Balogun szerint „az a kritikus, aki nem veszi észre, hogy Beatrice fontosabb szereplő, mint Ikem, és ez nagyrészt a jellemrajzában »szimbolikus vagy mitológiai« okai miatt van, alaposabban olvassa újra a regényt.”¹⁰ Azonban Chris barátnője, Beatrice sem tekinthető a tradicionális értékek képviselőjének, hiszen nem ismeri „népének hagyományait és legendáit, mert azok alig játszottak szerepet neveltetésében. Egy szétesett világba született.”¹¹

Azáltal, hogy egy szétesett világba születik – a kifejezés Achebe első regényének címét idézi –, Beatrice képtelenné válik arra, hogy továbbvigye a múlt hagyományait. Példának okáért nem értékékként kezeli a hagyományos szertartást azzal, hogy nőként elkezdi a névadást, amikor Elewa italozó nagybátyja késik, holott a rituálét csak férfi hajthatná végre, továbbá a lánynak fiúnevet szán.

Az egyetlen szereplő, aki valamiképpen a hagyományos értékeket képviseli, a szakadár tartomány, Abazon régi vezetője, de ő mellékszereplő csupán, egyszer tűnik fel a regényben, amikor a fiktív ország fővárosában lelkes beszédet tart az abazoni száműzötteknek. Üzenete lemondó, a vereség elismerésébe fut ki: „Még nem értjük teljesen a mai utat, de készek vagyunk új dolgokat tanulni, és kijavítani régi hibáinkat.”¹² Jelenleg Abazont az új, „független” rezsím leigazza, de ez a rezsím a gyarmati uralom által hátrahagyott szervezeti struktúrák vázát használja fel. Azonban a brit gyarmati közigazgatástól megörökölt kormányzati módszerek nem illeszkednek a hagyományos társadalom keretei közé. Ali Mazruí és Michael Tidy hasonló következtetésre jutnak: „afrikai gyarmataikon a britek sikeresebbek voltak az államiság, a hatalmi tekintély megteremtésének szintjén, mint a nemzeti identitás szintjén”.¹³

Az értékek reprezentatív jellegének hiányából adódó morális álláspont hiányát az elbeszélés szintjén tapasztalható bizonytalanság kíséri és erősíti meg. A regény különböző fejezetei különböző narratív hangokat használnak. Az első fejezet címe: *Első tanú – Christopher Oriko*. A fejezet egy kormánytanács ülés jelenetét mutatja be, amelyről Chris első személyű narrátorként mesél. A cím nélküli második és harmadik fejezet sokféle, mindentudó és korlátozott harmadik személyű narrátort használ. A negyedik fejezetben (*Második tanú – Ikem Osodi*) és a hatodik fejezetben (*Beatrice*) Ikem és Beatrice meséli el az eseményeket, de mindkét fejezeten belül váltások történnek az első személyű nézőpontról egy korlátozott harmadik személyű nézőpontra, oda-vissza. A többi fejezet vagy cím nélküli, vagy nem ad segítséget a narratív nézőpont felismeréséhez; az olvasónak a szöveggörnyezetből kell levezetnie az elbeszélés perspektíváját. A narratív nézőpont változtatásai bonyolulttá és zavarossá teszik az egyébként kevés cselekményt felvonultató regényt. Robin Ikegami vitatja Bruce King felvetését, aki „hibának tekinti a narratív perspektívák zavarosságát”, és azt állítja, hogy a könyv mímelt „összetettsége felesleges, egy divatjelenségre reagál”. Ikegami ezzel szemben úgy gondolja, hogy Achebe tudatosan alkalmaz zavaros elbeszélői technikát, és hogy a regény „aktuális divathullámokra adott reakciója hűen tükrözi a huszadik század végi afrikai látásmódot: Achebe ilyennek látja a kortárs művészetet és politikát”.¹⁴ A talányos és szövevényes (még ha szándékos) narratív eszközök azonban nem támogatják, inkább gyengítik az amúgy is felszínestörténetet.

Neil ten Kootenar magyarázata szerint „a címbe szereplő hangyabolyok intó jelek. Az embernek emlékeznie kell az előtte járókra, ahogy a hangyaboly emlékeztet a tűzre, amely az előző évben megtisztította a gypet, és ahogy az életben maradtak összegyűlnek, hogy emlékezzenek Chrisre és Ikemre. A tűz azonban éppoly szükséges, mint a hangyaboly; az amnézia ugyanolyan fontos, mint az emlékezet.”¹⁵ És bár Kootenar okfejtése kissé erőltetett, az emlékezésre való felhívást hangsúlyozza a névadó szertartás, a regény zárójelenete; itt Beatrice Elewa lányát Amaechinának nevezi, angol fordításban: *May-the-path-never-close* (Bárcsak az ösvény soha nem záródna le). A név utal a fentebb tárgyalt elbeszélés címére és végkimenetelére, *Dead Men's Path* (Holtak ösvénye), amelyben a falubeli ösvény a hagyományos értékekhez való ragaszkodás és a kollektív emlékezet érintetlen megőrzésének szimbólumává vált. A hangyabolyok allegóriája azonban nemcsak a kollektív emlékezet fontosságára utal. Közvetíti a tájnak azt a fajta mentális állapotát is, amely jellemezheti a kortárs nyugat-afrikai kultúrát és társadalmat: egy száraz, elpusztított gypet látunk, ahol új életforma sarjad a szétzúzott és

leégett hagyományos társadalom maradványaiból. A szereplők élete Achebe korábbi regényeihez képest kilátástalan; viszályuk éppoly értelmetlen, mint Chris halála: egy sivár országúton egy lány segítségére siet, mert egy részeg rendőr meg akarja erőszakolni, és a rendőr meggyilkolja a lányt segíteni igyekvő információs minisztert. A regény talányos hangon ér véget; Beatrice Chris halála miatti gyászában John Keats *Óda egy görög vázához* című versének híres zárósorára utal: „Az igazság szépség, nem igaz?”¹⁶ Ahogy Keats versénél, itt is tanácstalan az olvasó, miként értelmezze a regény utolsó szavait. Elewa észreveszi, hogy könnyecseppek gördülnek le Beatrice arcán. „– Mi akar ez lenni? – tiltakozik Elewa, két tenyerét az ártatlanság jeleként az ég felé fordítva. – Még magam sem sírok így! Miféle bajt akarsz most okozni? Könnyörgöm. Hm!”¹⁷ A regény enigmatikus utolsó szavai ugyanúgy érthetetlenül hatnak, mint a gyarmatosítás utáni, példa nélküli társadalmi helyzet, amit mintáznak.

Ben Okri

■ A posztkoloniális (és posztmodern) társadalom összetettségével foglalkozó fel-törekvő új generáció legerősebb hangja Ben Okrié, akinek 1991-es *The Famished Road* című regénye elnyerte a tekintélyes Booker-díjat. Stílusában és megközelítésében Tutuolát idézi, de elbeszélésének módja Gabriel García Márquez *Száz év magány* és Salman Rushdie *Az éjjeli gyermekei* című művéhez is hasonlít. Szándékosan leegyszerűsített, mégis költői angol nyelvi stílusával Ben Okri a posztmodern érzékenységet látomászerűen tárja elénk. Alig használ többszörösen összetett mondatokat; egyszerű vagy összetett mondatai a cselekmény mozzanataira irányítják az olvasó figyelmét: a tájat is csak a lezajló események érzékeltetik:

„Egyedül ültem, távol a tömegetől, és az utcát néztem, amikor egy éles kék villanás hasított a szemembe. Hallottam a vak kiáltását, de nem értettem. Egy kutya ugatott. Az ég tiszta volt. Bámultam az utcát, majd egyszer csak egy magától guruló, gumiabroncs nélküli biciklikereket vettem észre. Megdermedtem. A fém kerék, ahogy végiggördült az utcán, minden fordulatnál fényvillanásokat bocsátott ki. Vártam. Körülnéztem. Az utca üres volt, és a kerék a kiégett furgon felé gurult. Zajt hallottam. Hunyorítottam. Amikor újra odanéztem, egy árnyék tűnt elő, az árnyék pedig egy fiú alakjává alakult.”¹⁸

Így találkozik a főszereplő, Azaro, egy barátjával a regény vége felé. Bár Azaro egy fiatal, látónoki képességekkel rendelkező fiú, a regény nem *Bildungsroman*, nem a felnövekvés és felnőtté válás felismeréseiről, személyisége fejlődéséről szól; Ben Okri célja, hogy a fiatal fiú látomásai segítségével társadalmi mitológiai világot ábrázolja. Az a tény, hogy Azaro valószínűleg néhány évvel idősebb a regény végén, mint az elején, nem bír jelentőséggel. Valamikor a történet közepén kezd iskolába járni, de sem pontos életkora a regény elején, sem a cselekmény időtartama nem állapítható meg teljes biztonsággal. Valójában sem a konkrét értelemben vett iskolai oktatás, sem a családi ügyek és Madame Koto, egy pálmaborozó spiritiszta tulajdonosa által végzett okítás-nevelés nem vezet el Azarót a környező világ mélyebb megértéséhez. Lesz egy alkalom, amikor a narrátor kilép a lineáris, néhány éves történetidőből, a regény utolsó lapjain: ekkor, mintegy visszatekintve, sajátos gyermekkoráról nyilatkozik. „Szellemgyerek voltam, aki lázad a szellemek ellen, a földi életet és az ellentmondásokat akartam élni.”¹⁹ Ahogy Douglas Killam állítja, Azaro 'abiku' gyermek: „az élők, a holtak és a meg nem születettek világa között mozog, ez a három létréteg egvedülálló az afrikai világnézetben.”²⁰ A regény szinte végig első személyű elbeszélés; a fenntartott narratív nézőpontot azonban az utolsó oldalakon egy harmadik személyű narráció váltja fel, mindössze két bekezdés erejéig. Ez a váltás a szellem-gyermek állapotának allegorikus olvasatát sugallja, az új narrátor megjelenése mintegy szerzői megjegyzésnek tekinthető:

„A szellem-gyerek akarata ellenére kalandozik káoszban és napfényben, az élők és holtak álmaiban. Vándorol, amíg el nem jön az idő. A történelem tökéletesen mintázza, hogy világunk szereplői szellem-gyerekként vesznek részt a folyamatokban. Számos nemzet, civilizáció, eszme, felfedezés, forradalom, szerelem, művészeti forma, kísérlet és történelmi esemény sorolható ide. Ezt az állapotot gyakran nem ismerik fel. Nem mindig rajzolódnak ki az ismétlődés jelei. Gyakran normálisnak, gyakran újnak tűnnek.”²¹

Azaro apja kiterjeszti az abiku-gyermek metaforát országa állapotára: „Hazánk egy abiku ország. Mint a szellem-gyermek, jön és megy. Egy nap úgy dönt, hogy marad. Erős lesz.”²² Az abiku-állapot politikai síkon is megjelenik, ez a regény egészén végigvonul. Azaro apja egy új korszakot vizionál: „Lesznek változások. Puccsok. Katonák mindenhol. Csúfság. Vakság. És amikor az emberek a legkevésbé számítanak rá, nagy átalakulás megy majd végbe a világban. A szenvedő emberek megismerik az igazságot és a szépséget. Csodálatos változás szele érkezik messziről, és az emberek felismerik a küzdelem és a remény nagyszerű értelmét. Béke lesz. Akkor az emberek felejteni kezdenek. Majd minden kezdődik előlről, és néha egyre rosszabb, néha sokkal jobb sorunk lesz.”²³

Az apa, csakúgy, mint a telep többi lakója, a változásokat úgy éli meg, mint két kultúra összeütközését, mint saját függetlenségi harcának mérföldköveit. Azaro megfigyeli, hogy őt gyerekként ugyanebből a szemszögből látják: „Néhány ember megjegyzést fűzött a viselkedésemhez, és panaszkodtak, hogy a gyerekek már nem tisztelik az idősebbeket, és mindezt a fehér ember életmódja okozza, ami lerombolta az igaz afrikai értékeket.”²⁴ Ez a megjegyzés hűen illusztrálja a nyugat-afrikai irodalmat általánosságban jellemző témaválasztást: a hagyományos társadalom, amely egykor ép és hatékony volt, utóbb, egy külső, gyarmatosító erő hatására felbomlik, szétesik. A regény elején Azaro apja kiábrándultan meséli fiának: „Öregjeink nagyon erősek léleekben. Ezerféle hatalmuk van. Ma megfeledekzünk ezekről az erőkről. Ma az emberek az önzés, a pénz és a politika rabságában élnek.”²⁵

Csupán a regény kivételes látnoki képességű szereplői ismerik fel a változásokban a politikai síkon túlmutató metafizikai dimenziót. A gyógyónövényszakértő elítéli Madame Koto új autóját: „Ez az autó a koporsód lesz!”²⁶, és így kesereg: „Túl sok út! TÚL GYORSAN VÁLTOZIK a világ! Nincs új AKARAT. A GYÁVASÁG üt tanyát mindenhol! AZ ÖNZÉS FELEMÉSZTI A VILÁGOT. A VÁLTOZÁSOK ELPUSZTÍTJÁK AFRIKÁT! ELPUSZTÍTJÁK A VILÁGOT és az OTTHONT, a SZENTÉLYEKET, az ISTENEKET! A SZERETETET IS PUSZTULÁSNAK INDULT!”²⁷ Másutt a szellem-gyermek Azarónak támad megvilágosodása: „Tudtam, hogy a múlt és a jövő közötti szakadékban élünk. Új időszámítás kezdődött, a régi elérte zenitjét, új virágzás, de ugyanakkor tragédia bukkant fel minden mögött, és tudtam, hogy az ivó soha többé nem lesz már a régi.”²⁸ Madame Koto, a pálmaborozó szellemlelkű tulajdonosa is felfigyel az eseményekre: „Ő is átlépte a múlt és a jövő közötti szakadékot. Ráértett, hogy új történelmi kor vette kezdetét.”²⁹

A szellem-gyermek állapotának allegóriája mellett az út allegóriája is többféle értelmezést tesz lehetővé. Az út gyakorlati értelemben Azaro családjának közvetlen szomszédságát jelenti, a házak együttesét, amely a regény színhelyeül szolgál. Az út arculata azonban politikai üzenetet is hordoz. Azaro anyja elmeséli a gyerekeknek egy fehér ember történetét, aki nem találja a kiutat Afrikából. „Sok út vezet Afrikába, de csak egy út vezet kifelé.”³⁰ Egy teknősről szóló példabeszéd segítségével így tanítja a fehér embert: „Az egyetlen módja annak, hogy kijuss Afrikából, hogy eltávolítod magadból Afrikát.”³¹ Később a fehér ember furcsa átalakuláson megy keresztül; bőre színe megváltozik, és „joruba férfivá változik, arcán finom hegekkel”.³² Amikor újra találkozik Azaro édesanyjával, így magyarázza a végbement változásokat: „Egy nap kitisztult a fejem. Az egyetlen módja annak, hogy elmeneküljek Afrikából, az volt, hogy afrikai lettem, ám ezáltal megváltozott

a gondolkodásom.”³³ Azaro apja hirtelen felébred álmából az anya történetének közepén: „Tartsd NYITVA AZ UTAT” – mondta, és visszaaludt.³⁴ Az anya története és a történetbe ágyazott példabeszéd nyilvánvalóan a két szemben álló kultúra összeütközésére történő utalás, illetve gyarmatosító és gyarmatosított paradox helyzete. Paradox, mert a gyarmatosított csupán az álmodozás szintjén reménykedhet abban, hogy a gyarmatosító majd aláveti magát a bennszülött szokásoknak. A dekolonizáció és a függetlenség első éveiben az ilyen fajta euforikus álmodozás gyakori fordulatnak számított, csak hogy az álomszöveget hamar illúzióvesztés követte.

Az útnak mint allegóriának van továbbá metafizikai vagy spirituális szintje is. A regény eleje egy teremtésmítoszt idéz fel; egy hagyományos kozmológiát magyaráz el, amelyben az út fontos szerepet játszik. „Kezdetben volt a folyó. A folyóból út lett, és az út a szélrózsza minden irányába szétágazott. Mivel az út valaha folyó volt, így mindig éhes maradt. A földjeink történetének korai szakaszában szellemek keveredtek a meg nem születettekkel, és számos formát ölthettek. Határokat nem ismertünk.”³⁵ A kozmológia részeként megjelenő „éhes út” (*famished road*) metaforája egyfajta ciklikus történelemszemléletre utal, és Tutuola varázslatos fantáziája elevenedik meg. A joruba legendákból kölcsönzött mitikus hagyomány a kortárs, modern képzelettel vegyül, párosul.

A nyugat-afrikai regényírókat általánosságban, így Tutuolát, Achebét, Ben Okrit is, a hagyományos életmód elvesztése felett érzett folytonos aggodalom jellemzi. A eltűnőben lévő tradicionális társadalom sok nemzedéken átörökített ősi értékrendszerrel, gazdag mitológikus folklórral, sajátos történelem- és világszemlélettel rendelkezett. A hagyományos berendezkedéstől idegen az új, nyugati értékrend. A gyarmatosító hatalmak kísérletet tesznek a befogadó társadalom átalakítására, úgymond „civilizálják” a bennszülött népeket, vagy pusztán arra töreksenek, hogy Nyugat-Afrika földjét sajátjuknak vallják. Az ilyen átalakuláson átesett társadalmi közegbe született regényíró azonban csak a gyarmatosító által biztosított feltételek mentén képes működni: megszólaláskor a hódító nyelvét használja, ez a kiindulópont, ám figyelme középpontjában a veszteség bánata áll, és legjobb esetben is csak a két értékrend (gyarmatosító és meghódított) kódjainak ütközését és az ebből az összecepsapásból adódó tragédiát tudja ábrázolni. Ez még akkor is igaznak tűnik, ha az egyes szerzők karrierjük során eltérő irányú fejlődést, útkeresést mutatnak. A nyugat-afrikai regényírókat nem foglalkoztatják a fajok közötti szerelmi kapcsolatok, amely oly gyakran visszatérő téma a dél-afrikai írásokban. Egyetlen nyugat-afrikai hang sem hasonlít a dél-afrikai Bessie Head vagy Ezekiel Mphahlele önéletrajzi megközelítésére, és egyetlen nyugat-afrikai író sem ír a civilizációtól eltávolodó vagy oda a remeteségből visszatérő útról, ahogyan az J. M. Coetzee és André Brink számos regényében megjelenik. A nyugat-afrikai regény középpontjában továbbra is az a küzdelem áll, ahogy értelmezni igyekeznek a gyarmatosítás tényét és következményeit, valamint azt a feldolgozhatatlan, szörnyű veszteséget, amelyhez ez a gyarmatosítás vezetett.

És hogy mivel magyarázható, hogy a térségben épp a nigériai angol nyelvű regényirodalom látszik a legsikeresebbnek? Az európai hatalmak által tervezőasztalnál megszerkesztett Nigéria országhatárainak keretei közé csaknem kétszáz népi nyelv vagy nyelvváltozat sűrűsödött. Az összekötő nyelv, mindhez a kapocs a gyarmatosító nyelve lett. Az angol nyelvű iskolai képzésre a gyarmatosító vagy a misszionárius nagy hangsúlyt fektetett, majd utóbb a függetlenné vált Nigéria számára megjelenési fórumot teremtett az egyre divatosabbá váló egzotikumok mint kulturális termékek piacán. A posztkolonializmus angol nyelvű regényirodalma az egykori gyarmatosító nemzet olvasói számára egyfajta aranykort, világhatalmi pozíciójukat felidéző nosztalgikus olvasmány, a világ más tájain az elvágyódás, a Kelet, a másság hírmondója, és a könyvpiar ezt a divathullámot meglovagolva szívesen foglalkozott a térségben született művek megjelentetésével.

■ JEGYZETEK

1. S. A. Gakwandi: *The Novel and Contemporary Experience in Africa*. Heinemann, London, 1977. 7.
2. John Powey: *The Novels of Chinua Achebe*. In: *Introduction to Nigerian Literature*. Ed. Bruce King. U of Lagos, Lagos, 1971. 106. (A továbbiakban: Powey 1971)
3. Chinua Achebe: *Things Fall Apart*. Fawcett Crest, New York, 1969. 162. (A továbbiakban: Achebe 1969)
4. Eustace Palmer: *An Introduction to the African Novel: A Critical Study*. Heinemann, Ibadan, 1972. 57. (A továbbiakban: Palmer 1972)
5. Powey 1971. 102–103.
6. Palmer 1972. 48.
7. Achebe 1969. 191.
8. Arthur Ravenscroft: *Chinua Achebe*. Longman, Green and Co. Ltd., London, 1969. 30.
9. Bruce King (ed.): *Introduction to Nigerian Literature*. U of Lagos, Lagos, 1971. 4.
10. F. Odun Balogun: *Review of Critical Approaches to Anthills of the Savannah*. Research in African Literatures 1993. 2. sz. 133.
11. Chinua Achebe: *Anthills of the Savannah*. Heinemann, London, 1987. 105. (A továbbiakban: Achebe 1987)
12. Uo. 127.
13. Neil ten Kootenar: *Only Connect: Anthills of the Savannah and Achebe's Trouble with Nigeria*. Research in African Literatures 1993. 3. sz. 70–71. (A továbbiakban: Kootenar 1993)
14. Robin Ikegami: *Knowledge and Power, The Story and the Storyteller: Achebe's Anthills of the Savannah*. Modern Fiction Studies 1991. 3. sz. 494.
15. Kootenar 1993. 67.
16. Achebe 1987. 233.
17. Uo.
18. Ben Okri: *The Famished Road*. Jonathan Cape, London 1991. 367–368. (A továbbiakban: Okri 1991)
19. Uo. 487.
20. Douglas Killam – Ruth Rowe: *The Companion to African Literatures*. Indiana UP, Bloomington, 2000. 198.
21. Okri 1991. 487.
22. Uo. 478.
23. Uo.
24. Uo. 240.
25. Uo. 70.
26. Uo. 381.
27. Uo. 382.
28. Uo. 220.
29. Uo. 225.
30. Uo. 482.
31. Uo. 483.
32. Uo.
33. Uo.
34. Uo. 484.
35. Uo. 3.